

Vroegmoderne vrouwen en de epische traditie in het Spaanse wereldrijk: een transgenre benadering

Vrouwenliteratuur en de epische traditie: het zijn niet meteen twee termen die je in één en dezelfde zin verwacht. Al helemaal niet wanneer die zin suggereert dat vrouwen een actieve bijdrage aan die traditie zouden hebben gehad. Epische poëzie – denk maar aan het Vergiliaanse openingsvers “arma virumque cano” (ik bezing de wapens van de man) – was, en is in de perceptie nog steeds, een mannelijke bezigheid waar vrouwen zich doorgaans niet in hebben gevoeld. Maar klopt die vooronderstelling wel? In dit artikel richten wij onze aandacht op een aantal schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne Iberische wereld.

/ Maxim Rigaux & Carme Font /

De vroegmoderne tijd was een periode waarin meer en meer vrouwen hun geschriften begonnen te verspreiden en zelfs in druk zagen verschijnen. Initiatieven om teksten van deze vrouwelijke auteurs te recupereren, hebben zich vooral geconcentreerd op het in kaart brengen van de literaire productie van vrouwen vanuit een algemene invalshoek, zoals ‘vrouwelijke dichters in de Spaanse Gouden eeuw’. (Hoewel dezelfde generieke categorieën niet van toepassing zijn op mannen en we geen ‘mannelijke dichters in de Spaanse Gouden Eeuw’ vinden.) Literatuurwetenschappers hebben gewezen op het overwicht aan vrouwen die zogenaamde ‘sub-genres’ uitoefenden, zoals devotionele poëzie, profetische teksten, biografieën of discursief proza. Daarnaast wezen ze ook op de sleutelrol van vrouwen in de opkomst van de roman en haar verankering als een belangrijk modern genre.

Deze teksten van vrouwelijke auteurs zijn grotendeels gecategoriseerd als fictie, efemere verschijnselen of polemieken. Bijgevolg werden ze beschouwd als teksten die louter dienden als amusement, zelfexpressie, propaganda of als een instructie aan de gemeenschap zonder hierbij een waardevolle intellectuele bijdrage te leveren. Dat deze teksten in het onderzoek min of meer werden verwaarloosd, werd gerechtvaardigd op grond van het feit dat ze repetitief, formulaïsch of verheven zouden zijn in hun religieuze of politieke uitingen. Hierdoor werd hun feitelijke inhoud of argumentatieve kracht buiten beschouwing gelaten en bleven de teksten onzichtbaar voor verder onderzoek.

Een goed voorbeeld hiervan zijn de literaire bijdragen van vrouwen aan de epische traditie in de vroegmoderne Iberi-

Folio met gravure van Isabel de Liaño.

sche wereld. De epische traditie kenmerkt zich door een eeuwenoude manier van verhalen vertellen in verheven stijl waarbij men zich bewust is van de illustere voorgangers. Denk maar aan de traditie van Homerus, Vergilius, maar ook *Beowulf*, het *Cantar de mio Cid*, of de religieuze epiek van John Milton. Namen als Isabel de Liaño, Bernarda Ferreira de Lacerda en Maria de Mesquita Pimentel echter zijn zelfs voor specialisten in het veld nobele onbekenden. De weinige studies die naar deze vrouwen en hun epische teksten zijn verricht, blijven voornamelijk beperkt tot enkele case studies waarbij het uitzonderlijke karakter ervan enerzijds in de verf wordt gezet, maar anderzijds ook teniet wordt gedaan als zijnde weinig origineel.¹

Zelden tot nooit worden de epische teksten van deze vrouwen in een ruimer literair-historisch perspectief geplaatst. Wat is hun plaats binnen de ontwikkelingen van het epische genre in het vroegmoderne Spaanse imperium? Hoe verhouden die vrouwen zich tot hun mannelijke collega's? Waarom worden hun gedichten haast automatisch over het hoofd gezien in hedendaagse overzichten van het epische genre? Wijken zij misschien te veel af van de patriarchale normen en

>>

waarden die het genre eigen zijn? Ten slotte, hoe hebben zij als lezers en schrijvers mee de evolutie van het genre in de Spaanse wereld bepaald?

Dit soort vragen vormt de basis van een recent opgestart onderzoek over vroegmoderne vrouwen en de epische traditie in het Spaanse wereldrijk: het ERC-project *Women's Invisible Ink: Trans-Genre Writing and the Gendering of Intellectual Value in Early Modernity*.² Dit project analyseert vormen van 'tekstuele misogynie' aan de hand van tekstuele en stilistische factoren die geleid hebben tot de onzichtbaarheid van (de intellectuele bijdrage van) vrouwen. Die 'tekstuele misogynie' is het gevolg van een androcentrische blik op epistemologische paradigma's.

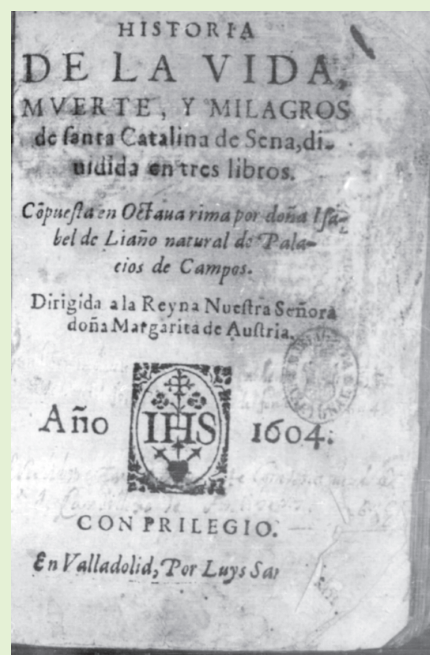
Dit artikel schetst het ontstaan van deze 'tekstuele misogynie' en reikt oplossingen aan om dit fenomeen te omzeilen. We starten met een kort overzicht van de belangrijkste tendensen in het algemene onderzoek naar vroegmoderne vrouwenliteratuur. Daarna bespreken we de mogelijkheid om de intellectuele bijdrage van vrouwelijke auteurs met een nieuwe blik te bestuderen. Ten slotte gaan wij over tot de bespreking van drie concrete voorbeelden van 'tekstuele misogynie' binnen het onderzoek naar de epische traditie in het Spaanse wereldrijk.

Vrouwenliteratuur in de vroegmoderne tijd: een historisch overzicht

Onderzoek naar de productie van vroegmoderne vrouwenliteratuur ontstond binnen het kader van de tweede feministische golf en probeerde oorspronkelijk vooral om individuele case studies en afzonderlijke taaltradities te recupereren. Aanhangers van de twee grote scholen van het literair feminisme – de Anglo-Amerikaanse en de Franse poststructuralistische – hebben het schrijven van vrouwen gedetailleerder toegelicht en beweren dat de ervaring van vrouwen in het verleden bepaald werd door hun geslacht; zodoende vereisen vrouwelijke schrijvers een afzonderlijke studie als groep. Psychoanalytische feministische benaderingen van *écriture féminine*, die de taal van vrouwen deconstrueren als intrinsiek semiotisch, hebben geleid tot belangrijke formuleringen in de relatie tussen oeuvre en lichaam, evenals cruciale benaderingen van de vrouwelijke auteur als een storende factor voor de symbolische, mannelijke orde.

De vroege inspanningen voor de recuperatie van vrouwelijke auteurs legden meer belang bij het identificeren van de aanwezigheid van vrouwelijke schrijvers en de kwantiteit van hun werk dan bij de kwaliteit van die teksten. Geneigd om een traditie van 'vrouwelijke schrijvers' te reconstrueren, deden wetenschappers dat soms ten koste van de fijnere afbakening en subtiele verschillen tussen auteurs.

Gaandeweg omvatte het onderzoek ook theoretische benaderingen die de tekstualiteit van vrouwen buiten een strikt feministisch kader in kaart brachten. De zoektocht naar een meer genuanceerde benadering van het werk van vrouwen in verschillende genres heeft gedurende de afgelopen twee decennia de overhand gehad. Concepten als receptie, materiële cultuur, mondiale geschiedenis, sociale geschiedenis en comparatieve benaderingen wonnen terrein. Geleidelijk aan liet

Bron: Biblioteca Nacional de España, R/6292.

Titelblad van Isabel de Liaño, *Historia de la vida, muerte, y milagros de santa Catalina de Sena*.

het veld een revisionistische en essentialistische kijk op het schrijven van vrouwen achter zich en hanteerde men een intersectioneel perspectief. De analysecategorie 'vrouw' op zich is namelijk te instabiel als bepalende factor voor de literaire productie van vroegmoderne vrouwen.

Het herzien van corpora van vrouwenliteratuur volgens de belangrijkste genres (poëzie, drama, roman) heeft historici ertoe gebracht om de volgende zaken te benadrukken: de materialiteit van *gendered* schrijven, het belang van zowel manuscripten als gedrukte teksten, collaboratieve en individuele 'auteursteksten', evenals geschriften van vrouwen over een breed scala aan niet-literaire, huishoudelijke en religieuze onderwerpen.³ Geïnspireerd door het *new historicism*⁴ heeft een geleidelijke focus op de professionalisering van het schrijven van vrouwen aangetoond dat het noodzakelijk is om onze vooronderstellingen met betrekking tot het gebrek aan keuzevrijheid van onderwerpen en genres voor vrouwen in vraag te stellen.⁵

Studies naar netwerken en de logica van de markt die de loopbaan van vrouwen en de keuze van onderwerpen beïnvloedden, hebben geleid tot nieuwe inzichten in de uitsluiting van vroegmoderne vrouwen met betrekking tot auteursrechten,⁶ de logica van de culturele markt⁷ of de economische motieven voor het publiceren van bepaalde werken.⁸ Studies over de receptie van vrouwelijke teksten zijn een veelbelovend onderzoeksgebied, maar bevinden zich nog steeds in een beginfase.⁹ Nieuwe geschiedschrijving van vrouwenliteratuur is ook nuttig gebleken om de sociaal-politieke exploraties van vrouwelijke schrijvers te begrijpen als auctoriele subjecten,

terwijl het ruimte openlaat voor herzieningen van de canon.¹⁰

Evenzo hebben studies aandacht gevraagd voor het boek als materieel object in verschuivende technologieën van manuscript en drukpers, voor de rol van de drukkerij bij het vormgeven van de betekenis van de tekst, en voor het belang van paratekstuele elementen.¹¹ Onderzoek naar de geschiedenis van het lezen heeft de binaire axioma's van lezen/schrijven en privé/publiek ontmanteld en heeft het spectrum van geletterdheid, de constructie van subjectiviteit en de rol die eigenaars en lezers hebben gespeeld bij het voltooiën van het publicatieproces uitgelicht, ook in het specifieke geval van vrouwen.¹²

Sommige wetenschappers hebben hun ontevredenheid geuit over een afzonderlijke canon van vrouwenliteratuur die een kunstmatige uitsluiting van de culturele productie van vrouwen lijkt te bestendigen, vooral omdat er tekstueel bewijs is dat vrouwen in de vroegmoderne tijd overvloedig schreven en dat zij als consumenten en producenten aan de markt deelnamen.¹³ Tot dusverre is er echter geen systematisch onderzoek gedaan naar de vraag waarom "attested official cultures of learning and knowledge production have never included a female dimension".¹⁴

Joan Kelly-Gadol vroeg ooit of vrouwen überhaupt een renaissance hadden vanwege hun beperkte toegang tot formeel leren.¹⁵ Desalniettemin daagt het schrijven van vroegmoderne vrouwen onze chronologische vooronderstellingen met betrekking tot sociale klasse en literaire tradities uit. In deze periode cultiveerden vrouwen een brede waaier van interesses en onderwerpen. Ze hielden zich op een systematische manier bezig met filosofie, politiek en geschiedenis, zo blijkt uit nieuw onderzoek naar hun bijdragen buiten specifieke literaire genres. Moderne tekstedities van vrouwelijke auteurs zoals Mary Astell, Anna Maria van Schurman, Louise Labé, Isabella d'Este of Santa Teresa roepen ons op om na te denken over de complexiteit van hedendaagse afbakeningen van kenniscategorieën en genres. Hoewel wetenschappers van vroegmoderne vrouwelijke literatuur consequent de terreinen van drama, poëzie en de roman voor de zestiende tot de achttiende eeuw in kaart hebben gebracht, rest er nog veel werk met betrekking tot de analyse van kennisproductie door vrouwen.

Een nieuwe blik op de intellectuele bijdrage van vrouwelijke auteurs

Dit artikel veronderstelt dat literatuur een potentiële bron en overdrager is van menselijke ervaringen en ideeën. Literatuurwetenschappers kijken naar de onderwerpen van specifieke werken, evenals naar de esthetiek van het discours waarin deze onderwerpen worden uitgedrukt. Een bijzondere aandacht voor hoe vrouwen een specifiek esthetisch gebruik van genres maken om complexe ideeën uit te drukken aan de rand van een androcentrisch systeem van kennis nodigt ons uit om onze literaire en epistemologische modellen te feminiseren.

Tegelijkertijd worden de retorische modellen blootgelegd die invloed hebben gehad op de sociale en cognitieve processen die intellectuele waarde als mannelijk identificeren. Dit wordt gezien als een proces van 'mannelijke gendering' van epistemologische paradigma's die we definiëren als 'tekstue-

le vrouwenhaat'. In de epiek bijvoorbeeld, wordt de afwezigheid van de auteursstem als conventie beschouwd, maar wanneer het een vrouwelijk auteur betreft, wordt dit gezien als een gebrek aan zelfexpressie en spontaniteit. De focus op 'tekstuele misogynie' toont duidelijk aan hoe gender de perceptie van kennisproductie beïnvloedt.

Het feit dat een vrouwelijk dichter van een epos zich niet onderscheidt van een mannelijk dichter, althans niet op het eerste gezicht, betekent niet dat zij geen intellectuele bijdrage levert aan het genre en louter repetitief is. Door een vrouwelijk publiek te integreren in een androcentrisch genre, hoe onzichtbaar dit ook lijkt te gebeuren, kan dit net door die onzichtbaarheid veelbetekenend zijn. 'Onzichtbaarheid' wordt gedefinieerd als de toestand die verhindert dat de categorie van intellectuele waarde door het verstand of de zintuigen wordt geregistreerd, hetzij op het moment van productie of in de toekomst. Toen Bernarda Ferreira de Lacerda haar epos *Hespaña Libertada* (1618) publiceerde, zijn er aanwijzingen dat deze tekst meer werd gelezen en gewaardeerd in de zeventiende eeuw dan in latere tijden. Hoewel haar voorstelling als '*mujer varonil*' (mannelijke vrouw) haar vrijwel meteen binnen het androcentrische systeem loodste, wist zij door kleine ingrepen toch het model van de epische dichtvorm mee vorm te geven. In het tweede deel van haar epos, bijvoorbeeld, roept zij niet langer de hulp in van de heilige Jacob, maar richt zij zich tot de heilige Teresa van Ávila, een rolmodel voor vrouwelijke schrijvers.

Maar teksten kunnen ook onzichtbaar zijn op het moment van hun productie en vervolgens gerecupereerd worden uit bibliotheken en archieven. Deze onzichtbaarheid komt dan bijvoorbeeld voort uit een gebrek aan toegang tot de drukpers en culturele productiecentra, of omdat publicatie niet het primaire doel van de schrijfster was. Dat is het geval met Maria de Mesquita Pimentel, van wie het tweede en derde deel van haar epos over het leven van Christus in manuscript zijn gebleven en pas recentelijk onder de aandacht zijn gebracht.¹⁶ Onderzoek naar het literaire karakter van haar epos moet haar werk binnen het androcentrische systeem van de epische traditie een zichtbaarheid geven. Dit laat toe om haar bijdrage naar waarde te kunnen schatten.¹⁷

Dochters van Calliope in de Iberische wereld

In wat volgt, willen wij drie gradaties van 'onzichtbaarheid' blootleggen (verpersoonlijkt door de onbegrepen zonderlinge Ferreira de Lacerda, de chroniqueur van feestelijkheden in verschillende versmaten, Ana Caro, en de over het hoofd geziene auteur van religieuze epiek voor vrouwen, Isabel de Liño) en aantonen hoe 'tekstuele misogynie' een negatieve impact heeft gehad op onze waardering van de intellectuele bijdrage van vrouwen aan de epische traditie binnen de vroegmoderne Iberische wereld.

Bernarda Ferreira de Lacerda en de historische epiek

Het eerste voorbeeld is Bernarda Ferreira de Lacerda. Zij was in haar eigen tijd de onvolprezen schrijfster van het epos *Hespaña Libertada* (1618). In dit werk doet Doña Bernarda >>

het bekende verhaal van de christelijke herovering van het Iberische schiereiland op de Moren uit de doeken. Zij doet dit vanuit Portugees perspectief in heroïsche verzen. Op het moment van publicatie was Doña Bernarda slechts 23 jaar. Ondanks het feit dat dit epos haar de nodige faam opleverde, werkte zij het vooropgestelde tweede deel nooit af. Maria Clara de Meneses, haar dochter, slaagde er uiteindelijk in het tweede deel postuum gepubliceerd te krijgen. Aan het derde (en laatste) deel lijkt Bernarda nooit te zijn begonnen.

Dit betekende niet dat Doña Bernarda niet meer literair actief was na de publicatie van haar *Hespaña Libertada*. Zo publiceerde zij in 1634 haar dichtbundel *Soledades de Buçaco* en gedurende een periode van ruim tien jaar was zij ook een opvallende naam in literaire kringen in Lissabon. Getuige daarvan zijn de verscheidene gedichten die zij publiceerde om het werk van haar mannelijke tijdgenoten te roemen (bijvoorbeeld de epen van Gaspar Pinto Correa en Francisco Sá de Meneses). Haar *Soledades de Buçaco*, een verzameling kortere gedichten waarin Bernarda een beeld schetst van het klooster van de Ongeschoeide Karmelieten te Bussaco (ten noorden van Coimbra), wordt dan al snel gecategoriseerd als bucolische, en dus lyrische, poëzie. Dit gaat echter voorbij aan het feit dat de bundel op zich nog steeds heel wat epische kenmerken vertoont. Hoewel de gedichten opgedeeld zijn in afzonderlijke constructies, vormen zij desalniettemin een typische epische opening (met bijvoorbeeld *propositio*, *invocatio*, *dedicatio*). De poëziebundel heeft tot doel het klooster tot een soort mythische plek om te vormen.

Wat betekent die evolutie nu voor Bernarda Ferreira de Lacerda als dichtster? Het gebrek aan een duidelijk waarneembare vrouwelijke stem in de *Hespaña libertada* is een van de redenen waarom het epos nauwelijks de aandacht heeft getrokken in modern onderzoek. Het gedicht is, op de openingsverzen na, niet te onderscheiden van wat mannelijke dichters in het genre presteerden.¹⁸ Spontaniteit en zelfexpressie worden echter niet verwacht in het werk van die mannen. Het is juist de verdienste van een dichter om in een historisch epos zo dicht als mogelijk bij het historiografische paradigma te blijven. Toch had Doña Bernarda als episch dichter meer op het oog dan het louter versifiëren van geschiedenis. Zij koos er duidelijk voor om louter historische passages af te wisselen met amoureuze episodes. In de *Soledades* gaf zij zichzelf inderdaad meer ruimte voor poëtische spontaniteit en zelfexpressie. Het pleit net voor haar originaliteit dat zij dit werk een episch karakter wist te geven. Hoewel de vorm dan eerder lyrisch is, slaagde ze er toch in het onderwerp van de bundel een epische dimensie te geven dat past bij het heroïsche karakter ervan.

Het meest veelzeggend voor de status van Doña Bernarda als episch dichter in haar tijd is dat zij twaalf stanza's schreef ter inleiding van elk van de twaalf zangen van het epos *Malaca conquistada* (1634) van Francisco Sá de Meneses. Het gedicht verhaalt hoe Afonso de Albuquerque in 1511 de kuststad Malakka (in het huidige Maleisië), een toegangspoort voor de Portugezen tot China, belegerd en veroverd. Dit toont Doña Bernarda niet alleen als een gerespecteerde figuur binnen die intellectuele kringen, maar ook als een autoriteit op het gebied van de epische dichtkunst. Voor haar literaire bijdrage krijgt zij ook krediet: haar volledige naam verscheen

Bron: Biblioteca Nacional de Portugal, RES-1080.

Titelpagina van Francisco de Sá de Meneses, *Malaca Conquistada*, met de naam van Bernarda Ferreira de Lacerda als co-auteur.

naast die van de auteur op het titelblad van het epos.¹⁹ Haar omgang met het epische genre leek op geen enkel moment in vraag gesteld te worden. Bovendien was zij niet de enige vrouw die interageerde met de epische productie van mannelijke collega's uit de literaire kring: Violante do Céu, een Portugese non verbonden aan de Orde der Predikers en bekend omwille van haar lyrische verzen, duikt eveneens geregeld op in die kring, onder meer met een sonnet gericht aan Sá de Meneses en diens epos. Het is dus ook interessant om te zien hoe de grens tussen het seculiere en het profane allesbehalve een hinderpaal vormt voor een intellectuele dialoog betreffende een historisch epos als de *Malaca conquistada*.

In de literaire kring van Doña Bernarda hadden dus zowel mannen als vrouwen hun aandeel en werden teksten geproduceerd die zich niet tot één genre beperkten. In dit opzicht is het belangrijk te vermelden dat er in die tijd wel degelijk theoretische reflectie was over epische en lyrische dichtvormen. In sommige gevallen was er zelfs een duidelijke aanzet tot het weergeven van heroïsche onderwerpen in een lyrische vorm. Zo verklaarde Bernardo de Balbuena in de proloog van zijn *Grandeza Mexicana* (1604), een lofzang op Mexico Stad zijn keuze voor de narratieve structuur van een brief in terzinen (in plaats van de verwachte *octavas reales*) als volgt:

"Hoewel ik een Prins en een stad bezing die zo verheven zijn dat mijn lied en terzinen zonder meer voldoen aan de heroïsche majesteit, is mijn lied toch in vorm lyrisch en zijn mijn terzinen niet geheel heroïsch."²⁰

Het is interessant om vast te stellen dat het gedicht bovendien gericht is aan een vrouw, Doña Isabel de Tobar y Guzmán. De mengvorm tussen het epische en het lyrische in een gedicht als de *Grandeza Mexicana* is een belangrijk element voor de herwaardering van de bijdrage van vrouwen aan die experimentele vormen, in het bijzonder in de context van festiviteiten.

Ana Caro en de feestelijke epiek

Ten tweede zijn er de vele voorbeelden van vrouwen die – al dan niet anoniem – een intellectuele bijdrage leverden aan festiviteiten door deel te nemen aan literaire competities (*justas poéticas*).²¹ Enerzijds vormde het onderwerp van de festiviteiten vaak de directe aanleiding om in dialoog te treden met de epische traditie, bijvoorbeeld door een bepaalde episode uit het leven van een heilige te beschrijven voor wie de festiviteiten werden gehouden. Anderzijds waren die festiviteiten ook zelf het onderwerp van heroïsche verzen. Het meest tot de verbeelding sprekende voorbeeld van een vrouw die verslag in versvorm deed van (minstens vier) festiviteiten, en daar ook voor betaald werd, is Ana Caro.

Ana Caro illustreert perfect hoe gevarieerd het onderwerp van die festiviteiten kon zijn. Haar eerste kroniek in verzen (*Relación* uit 1628) verhaalt van de plechtigheden die gehouden zijn in het Franciscanenklooster in Sevilla. De plechtigheden eerden de heilige martelaren die het leven hadden gelaten tijdens een missie in Japan. Het tweede werk, gepubliceerd in 1633, focuste op een militaire overwinning van de generaal van Ceuta, Jorge de Mendoza y Pizaña, in Tetouan. Opvallend is dat Ana Caro voor haar poëtische weergave van wapenfeiten deze keer niet opteert voor de *octava real*, maar voor de meer Spaanse en lyrische vorm van de *romance*.²²

In de vierde (en laatste) *Relación* verhaalt zij de festiviteiten aan het hof in Madrid. Die feesten, ter ere van enerzijds de kroning van Ferdinand III van Hongarije als keizer van het Heilig Roomse Rijk en anderzijds de intrede in Madrid van Maria van Bourbon-Soissons, nicht van koningin Isabel van Bourbon, worden onderverdeeld in drie delen. Die drie delen, *Discursos* getiteld, krijgen telkens een andere versmaat (respectievelijk, *octavas reales*, *silva pareada*, en *romance*) en een nieuwe geadresseerde (respectievelijk Agustina Spínola, echtgenote van de rijke bankier Carlos Strata; Gaspar de Guzmán, graaf van Olivares; en het stadsbestuur van Madrid).

De afwisseling van versmaten toont aan dat Ana Caro zich terdege bewust was van de poëtische effecten van haar gedichten. De titel van chroniqueur in verzen die men hier gewoonlijk hanteert gaat, naar onze mening, voorbij aan de literaire ambities die zij tentoonspreidt in haar *Relaciones*. Een vergelijking van haar gedichten met gelijkaardige poëtische beschrijvingen van ceremoniële gebeurtenissen, zoals het hierboven reeds vermelde *Grandeza mexicana* (1604) van Balbuena of de *Fiestas de Denia* (1599) van Lope de Vega, zou een beter inzicht kunnen bieden op de figuur van Ana Caro.

De uitzonderlijke positie van Ana Caro als heroïsch dichter van recente gebeurtenissen komt natuurlijk niet zomaar

uit het niets. Vrouwen kregen vanaf de laat zestiende eeuw steeds meer mogelijkheden om zich literair te ontplooiën in de context van ceremoniële aangelegenheden. Die sociale betrokkenheid van vrouwen en hun drang tot literaire zelfontplooiing komen nadrukkelijk tot uiting in het volgende voorbeeld. In het relaas van een zekere Luis Martí dat gewijd is aan het leven van Lodewijk Beltrán (ofte Luis Bertrán), neemt een anonieme vrouw de derde zang voor haar rekening.

In die derde zang verhaalt zij van de begrafenisplechtigheid van de recent overleden heilige. Het is niet verwonderlijk dat dit soort epische teksten werd geschreven na de dood van een heilige, aangezien die vaak als materiaal dienden voor het proces tot zaligmaking. Dat ook vrouwen geregeld verzen schreven in dit register bewijst het feit dat in het werk ter ere van de festiviteiten voor de zaligmaking van Lodewijk Beltrán in Valencia een aantal vrouwen is vertegenwoordigd in de sectie met de beste gedichten van de schrijfcompetitie (*certamen poético*).²³ Filologe Verónica Zaragoza oppert dat het zelfs plausibel is dat de bewuste jonkvrouw van de derde zang ook een van de vrouwelijke dichters is van de poëziewedstrijd.²⁴

Het is dan ook vooral in die laatste vorm – kortere gedichten als literaire bijdrage aan de festiviteiten en de *justas poéticas* – waar vrouwen een invloed hebben uitgeoefend op de epische traditie. Hoewel het hier geen volwaardige epen betreft, toont het voorbeeld van Luis Martí aan hoe de bijdrage van vrouwen kon worden verwerkt in eigen composities. In die specifieke periode, met name in de eerste helft van de zeventiende eeuw, vonden ook heel wat vormelijke experimenten met de epische traditie plaats. Zo heeft Mer-

>>

Juan Bautista Maíno, *De Heilige Catherina van Siena*. 1612-1614.

Bron: Museo Nacional del Prado, P003129.

cedes Blanco bijvoorbeeld geanalyseerd hoe de lyrische poëzie van Góngora in vele gevallen voortdurend in dialoog treedt met de epische traditie.²⁵ Het fragment van Bernardo de Balbuena over de (vormelijke en inhoudelijke) spanning tussen lyriek en epiek bevestigt dit idee van transgenre ontwikkelingen.

Als direct gevolg van ‘tekstuele misogynie’ worden vrouwen nooit in verband gebracht met die experimentele ontwikkelingen in het epische genre. Het in kaart brengen van de literaire creaties van vrouwen in de context van festiviteiten – in welke festiviteiten zijn zij vertegenwoordigd en op welke aspecten focussen zij in hun gedichten? – zal leiden tot het naar waarde schatten van hun bijdrage aan de heroïsche beeldvorming van zowel het onderwerp van de festiviteiten als het feestelijke gebeuren zelf. Alleen zo kan men tot een beter inzicht komen in de rol van vrouwen als auteurs én lezers van dit soort heroïsche poëzie.

Isabel de Liaño en de religieuze epiek

De groeiende aanwezigheid van vrouwen in literaire bijdrages aan de festiviteiten leidde zonder twijfel tot een groter auctoriteel bewustzijn bij vrouwen. Het hoeft dan minder te verbazen dat vrouwen als Isabel de Liaño in Valladolid, of Maria de Mesquita Pimentel in Évora, zich gewaagd hebben aan het schrijven van een religieus epos in een tijd waarin meer en meer vrouwen zich in het literaire veld kenbaar maakten. Liaño's epos bestaat uit 27 cantos, verdeeld over drie boeken, en is gewijd aan het leven, de dood en een aantal mirakels van de heilige Catharina van Siena. Het leunt qua vorm en inhoud dicht aan bij het eerder genoemde canto van een anonieme vrouw gewijd aan een episode uit het leven van Lodewijk Beltrán.

Isabel de Liaño lijkt in haar eigen tijd weinig weerklank te hebben gehad, ondanks het feit dat zij haar gedicht toch wist te publiceren. Een aantal juristen prezen haar in de gebruikelijke inleidende gedichten, maar voorts duikt haar naam niet op, zoals het geval is bij Ferreira de Lacerda. Bovendien werd Liaño later ook niet opgenomen door Frank Pierce in diens tot vandaag de dag geldende referentiewerk en overzichtslijst van epische gedichten uit het vroegmoderne Spanje.²⁶ Enerzijds komt die ‘uitsluiting’ van Liaño door de titel van haar gedicht: *Historia de la vida, muerte y milagros de Santa Catalina de Sena* wekt inderdaad eerder het vermoeden op van een geschiedschrijving in proza dan van een gedicht in epische verzen. Anderzijds is die ‘uitsluiting’ te wijten aan het vooroordeel dat vrouwen zich niet inlieten met het epische genre, aangezien andere titels die in de lijst zijn opgenomen (maar dan geschreven door mannen) eveneens de schijn hebben van geschiedschrijving. *Primera parte de la Historia del bienaventurado padre fray Luis Bertrán* van Luis Martí, bijvoorbeeld, waar de reeds genoemde anonieme vrouw haar opwachting maakt in de derde zang, is net als vele andere soortgelijke voorbeelden wel opgenomen (echter zonder enige vermelding van de vrouwelijke auteur).

Een van de uitdagingen blijft om na te gaan waar en hoe de vrouwelijke blik evoluties binnen de epische traditie mo-

Bernarda Ferreira de Lacerda, *Soledades de Buçaco*.

gelijk mede heeft ontwikkeld; en waarom die door ‘tekstuele misogynie’ vaak onopgemerkt gebleven is. Hoewel de narrator van het epos van Isabel de Liaño, net zoals bij Bernarda Ferreira de Lacerda, zich voor het overgrote deel niet onderscheidt van een mannelijke auteur, richt zij zich in de inleidende stanza's van haar epos duidelijk tot een vrouwelijk lezerspubliek:

“En jij, lezer, mocht je je onverschillig voelen,
En mijn verzen jou slecht bevallen,
Dan vraag ik je ze alsjeblift niet te lezen.
Want ik schrijf dergelijke verzen niet voor jou:
Alleen voor vrouwen schrijf ik deze,
Want zij begrijpen beter wat devotie is,
En hoewel ik dit niet verdien, zullen zij mij prijzen
Omdat het geschreven is door een vrouwenhand.”²⁷

Liaño weet natuurlijk dat zij zich niet enkel tot vrouwen kan richten, al was het maar door het feit dat mannelijke censoren haar boek de nodige licenties moeten verlenen indien zij het gepubliceerd wou krijgen. Bovendien zijn de inleidende gedichten ter ere van haar werk geschreven door zeven verschillende juristen. Toch is deze stanza heel betekenisvol en moeten wij die roep tot een vrouwelijk lezerspubliek serieus nemen. Wat voor heroïsche thema's kunnen in verband gebracht worden met vrouwen in hun hoedanigheid als auteurs en lezers? Is er een bepaalde dynamiek waar te nemen waar vrouwen een meer centrale rol toebedeeld krijgen in heroïsche patronen? Met andere woorden, wat is hun plek in de epische traditie in de vroegmoderne Iberische wereld? En hoe kunnen we die plek belichten zonder vrouwen meteen als een aparte categorie uit te schakelen in het bredere universum van literaire tradities?

Conclusie

Dit artikel vertrok vanuit de vaststelling dat, ondanks het grote aantal vroegmoderne vrouwelijke schrijvers, de meest opvallende namen in literaire canons overwegend mannelijk zijn. Via een aantal case studies van vrouwelijke auteurs gaven wij een eerste aanzet tot herwaardering van de intellectuele bijdrage van vroegmoderne vrouwen aan de epische traditie van het Spaanse wereldrijk. We gingen verschillende gradaties van onzichtbaarheid na aan de hand van onder andere Bernarda Ferreira de Lacerda, Ana Caro, Isabel de Liaño, en de anonieme vrouwelijke deelnemers aan festiviteiten. Hoewel vrouwen in absolute cijfers minder aanwezig en actief waren dan hun mannelijke collega's, laten wij in dit artikel toch via de vooropgestelde kritische en methodologische benadering een andere stem horen. Een stem die enerzijds verder gaat dan de gebruikelijke benadrukking van het uitzonderlijke karakter van een vrouwelijke bijdrage aan de literatuurgeschiedenis (de zogenaamde Tiende Muze) en anderzijds het grotere plaatje wil illustreren waarin vrouwen in dialoog treden met hun mannelijke collega's, zonder daarbij hun eigenheid te verliezen. ///

Noten:

- ¹ Voor individuele case studies van de vrouwen in kwestie, zie respectievelijk Velasco, 'Isabel de Liaño: Hagio/Biography as Self-Portrait', *Pacific Coast Philology* 1:2 (1992) 124-132; Baranda, 'Mujer, escritura y fama: la Hespiañ Libertada' (1618) de Doña Bernarda Ferreira de Lacerda', *Península. Revista de Estudios Ibéricos* 0 (2003) 225-239; en Silva, 'The First Epic Written and Published by a Woman in Portuguese: Memorial da Infancia de Christo e Triumpho do divino Amor by Sister Maria de Mesquita Pimentel', *Todas as Musas* 7 (2016) 96-105.
- ² Gefinancierd met een ERC-Starting Grant wordt dit project uitgevoerd aan de Universitat Autònoma de Barcelona, Spanje (2019-2024).
- ³ P. Trolander en Z. Tenger, *Sociable Criticism in England 1625-1725* (Cranbury 2007); A. Culley, *British Women's Life Writing 1760-1840* (New York 2014).
- ⁴ C. Gallagher, *Nobody's Story: The Vanishing Acts of Women Writers in the Marketplace 1670-1920* (Oxford 1995).
- ⁵ P. McDowell, *The Women of Grub Street* (New York 1998); Prescott, *Women, Authorship and Literary Culture 1690-1740* (Basingstoke 2003); B. Schellenberg, *The Professionalization of Women Writers in Eighteenth-Century Britain* (Cambridge 2009); C. Font en N. Geerdink (red.), *Economic Imperatives for Women's Writing in Early Modern Europe* (Leiden 2018).
- ⁶ M. Osteen en M. Woodmansee, *The New Economic Criticism: Studies at the interface of literature and economics* (Londen 1999).
- ⁷ McDowell, *The Women of Grub Street*; Schellenberg, *The Professionalization of Women Writers*.
- ⁸ Font en Geerdink, *Economic Imperatives*.
- ⁹ G. Calvi en Spinelli, *Le Donne Medici nel Sistema Europeo delle Corti* (Firenze 2008); Coolahan, *Women, Writing, and Language in Early Modern Ireland* (Oxford 2010); M. Bigold, *Women of Letters, Manuscript Circulation and Print Afterlives* (Londen 2013).
- ¹⁰ M. Sponberg, *Writing Women's History Since the Renaissance* (Basingstoke 2002); S. Staves, *A Literary History of Women's Writing* (Cambridge 2010).
- ¹¹ P. Pender, *Early Modern Women's Writing and the Rhetoric of Modesty* (Basingstoke 2014); S. Ross en P. Salzman (red.), *Editing Early Modern Women* (Cambridge, 2016).
- ¹² J. Andersen, S. Orgel en E. Sauer (red.), *Books and Readers in Early Modern England* (Philadelphia 2002); H. Brayman Hackel, *Reading Material in Early Modern England: Print, Gender, and Literacy* (Cambridge 2009); H. Smith en L. Wilson, *Renaissance Paratexts* (Cambridge 2012).
- ¹³ M. Ezell, 'The laughing tortoise: Speculations on Manuscript Sources and Women's Book History', *English Literary Renaissance* 38:2, 331-355;

L. Sangha en J. Willis, *Understanding Early Modern Primary Sources* (New York 2016).

- ¹⁴ G. L. Walker, *The Invention of Female Biography* (Londen 2017) 6.
- ¹⁵ J. Kelly-Gadol, 'Did Women Have a Renaissance?', in: R. Bridenthal, C. Koonz en S. Stuard (red.), *Becoming Visible: Women in European History* (Boston 1977) 174-201.
- ¹⁶ Het manuscript met deel twee en drie van het epos bevindt zich in de Biblioteca Pública de Évora. Fabio Mario da Silva heeft recent een kritische editie van het tweede deel gepubliceerd (2017).
- ¹⁷ Er zijn bijvoorbeeld duidelijke allusies in het gedicht naar het Portugese heldendicht *De Lusíaden* (1572) van Luís de Camões.
- ¹⁸ Baranda, 'Mujer, escritura y fama', 239.
- ¹⁹ In een tweede versie van de *Malaca conquistada* (1654), twintig jaar na het verschijnen van de eerste editie en tien jaar na het overlijden van Doña Bernarda, zijn de opening stanza's herwerkt en ten gevolge daarvan is de naam van Doña Bernarda verdwenen van de titelpagina. Echter, in een latere editie uit 1779 verschijnt haar naam opnieuw naast die van de auteur.
- ²⁰ Bernardo de Balbuena, *Grandeza Mexicana* (Mexico 1604) f. 29v.
- ²¹ Marín Pina, 'Public Poetry', in: N. Baranda and A. Cruz (red.), *The Routledge Research Companion to Early Modern Spanish Women Writers* (Routledge 2018) 205-218, en Martos Pérez, 'Visibilidad autorial y competencia de las escritoras en justas poéticas de la primera edad moderna española', *Calíope* 22:2 (2017) 63-99, hebben het over minstens 250 vrouwen die op z'n minst met één gedicht deelnamen aan die *justas poéticas* over de lange zeventiende eeuw heen.
- ²² De *octava real*, gemodelleerd op de Italiaanse *ottava rima*, werd in die periode gezien als het metrum bij uitstek om heroïsche poëzie te schrijven. De *romance* is een versvorm die haar oorsprong kent in Spanje en doorgaans wordt gekenmerkt als minder verheven. Terwijl een vers in de *octava real* bestaat uit elf lettergrepen, heeft de *romance* er slechts acht. Het is in die zin opvallend dat Ana Caro bij de verheerlijking van een militair thema niet de *octava real*, maar de minder verheven vorm van de *romance* verkiest.
- ²³ Aguilar, *Fiestas que la insigne ciudad de Valencia ha hecho por la beatificación del Santo Fray Luyz Bertrán* (Valencia 1608). Zie bijvoorbeeld f. 225r (*de una dama devota*), f. 313-16 (*Sor Romera, monja de la Zaydia*), f. 318-20 (*Esperanza Abarca doncella*) en f. 320-22 (*Barbara Abarca doncella*).
- ²⁴ V. Zaragoza Gómez, 'Impresión y legitimación de la escritura femenina en el siglo XVI. A propósito de un canto poético femenino interpolado (Valencia, 1584)', in: M. Morrás Ruiz-Falcó (red.), *Espacios en la Edad Media y el Renacimiento* (s.l. 2018) 695-719.
- ²⁵ Blanco, *Góngora heroico. Las Soledades y la tradición épica* (Madrid 2012).
- ²⁶ F. Pierce, *La poesía épica del Siglo de Oro*. Gredos: 1968 [1961]. Bernarda Ferreira de Lacerda is de enige vrouw opgenomen in de lijst.
- ²⁷ "Y tu lector, si tibio te sintieres / Y mis versos en tí mal se perciben / No los leas te ruego, si quisieres / Pues para tí los tales no se escriben: / Solo los escribí para mujeres / Que lo que es devoción mejor reciben / Y aunque no lo merezca, harán estima / Por ser de mano femenil la rima." Liaño, *Historia de la vida, muerte, y milagros de santa Catalina de Sena* (Valladolid 1604), f. 2r. De Nederlandse vertaling is van de auteurs van dit artikel.

Dr. Carme Font Paz is docente Engelse letterkunde aan de Universitat Autònoma de Barcelona. In 2017 verscheen bij Routledge haar monografie *Women's Prophetic Writings in Seventeenth-Century Britain*.

Contact: Carme.Font@uab.cat

Dr. Maxim Rigaux is als postdoctoraal onderzoeker verbonden aan de Universiteit Gent en de Universitat Autònoma de Barcelona. Voorheen werkte hij als postdoctoraal onderzoeker aan de University of Chicago.

Contact: maxim.rigaux@ugent.be